

Bilješke iz povijesti psihologije
Notes on the history of psychology

Doprinosi pedagoga Stjepana Basaričeka hrvatskoj psihologiji

Vlatko Previšić, prof. emeritus

Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, I. Lučića 3, 10000 Zagreb

"Znanost koje nema svoje historije niti ne zaslužuje imena znanosti!"

Stjepan Basariček, 1874.

Danas je u nas prava rijetkost da pedagog nešto piše, makar i manju povijesnu crticu, o psihologiji. Nekada, povijesno gledano, prije više od dvije stotine godina, to je bilo poželjno, potrebno i vrlo prihvatljivo. Čak, dapače,

i očekivano! Taj je dijalog međusobno podržavan bez ikakva samoljublja. Suradnja među tim bliskim znanstvenim i nastavnim disciplinama u nas je potpomagana, osobito u 19. stoljeću, tj. vremenu intenzivnije borbe za tzv.

znanstvenu autonomiju, izdvajanje i osamo-
staljivanje pojedinih društveno-humanističkih
disciplina iz krila filozofijske matice. U sveu-
čilišnoj, pak, zajednici bilo je to gotovo norma
obostrane zastupljenosti pedagoga i psihologa
kod stjecanja akademskih stupnjeva iz ta dva
područja; izbora u viši status i napredovanja,
recenzije radova i sličnih prosudbi. Ove dvije
znanosti su se svakako prožimale, pomagale i
uvažavale. Danas to – u hrvatskim okvirima
– uglavnom nije tako, postoji neka čudna laten-
tna napetost.

Jasno je to. Kao što inače u životu biva,
velika prijateljstva s vremenom lako pucaju
i kad-tad se pretvaraju u ljute antagonizme
neslućenih razmjera i posljedica. Znanstve-
na inter i multidisciplinarnost, globalna i pos-
tmoderna otvorenost kao da ovdje ne stanju-
ju. Postoje, istina, neki nužni oblici suradnje
pedagoga i psihologa u školama; sluša se „u
razmjeni“ neki manji broj kolegija na sveučilišnoj
studijskoj razini, ali „pravih prijateljstava“
nikako nije dovoljno – da i ne govorimo
o mogućim programsko-studijskim kombinacijama.
Tako je to, eto!

Stjepan Basariček (1848. – 1918.) bio
je pedagog koji je svojim svekolikim djelom
pripadao vodećim osobama svoga vremena
u području odgoja, obrazovanja i školstva.
Stručni i profesionalni život bio mu je svaka-
ko vrlo intenzivan i svestran. Jedan je od osni-
vača Hrvatskog pedagoško-književnog zbora
(1871) (Škavić, 1923), krovne učiteljske udru-
ge iz koje je potican i osvješćivan prosvjetar-
ski pokret u Hrvatskoj. Inicijator utemeljenja
i gradnje javnih ustanova i objekata u kulturi;
tiskanja pisanih radova, knjiga i udžbenika za
školu, učitelje i roditelje. Hrvatska znanstvena
pedagogija, u povijesnoj memoriji, Basaričeka
smatra svojim utemeljiteljem. Možda po ne-
kim strogim kriterijima njegovi teorijski rado-
vi i nisu bili sasvim originalni, ali on je sigurno
bio prvi koji je, kao dobar poznavatelj europ-

ske pedagojske misli s obzora tadašnjeg pe-
dagoškog svijeta, osobito u germanskom jezič-
nom području, ali i sudionik glasovitih općih
učiteljskih skupština, uspio slijediti, sjediniti
i interpretirati aktualna kretanja u odgojnoj
znanosti svoga vremena i približiti sve to hr-
vatskim prosvjetnim djelatnicima na razumljiv
i uporabljiv način.

Putovao je po Europi; dolazio u nepo-
sredan doticaj s važnim filozofima, pedagozi-
ma i psiholozima te je svojim silnim marom
ta iskustva i spoznaje pretočio u kapitalna
izdanja svojih najvažnijih djela: Pedagogija
– Uzgojoslovlje (1880); Pedagogija – Poviest
pedagogije (1881); Pedagogija – Opća nauka
o obuci (1882); Pedagogija – Posebno obuko-
slovlje (1884); Kratko izkustveno dušoslovlje
(1878); Pedagojska enciklopedija (su-ur.),
(1895 do 1916.); Psihologija na fiziološkoj
osnovi (1911). Već se po naslovima ovih knji-
ga, koje je napisao prije gotovo stotinu i pe-
deset godina, jasno vidi da ga do danas u nas
gotovo nitko nije, u općem teorijskom kor-
pusu pedagogije, baš nadišao. Neki su kasni-
je, sve do današnjih dana, napisali više knjiga
monografskog karaktera i sadržaja, ali ne nje-
gove teorijske cjelovitosti i sveobuhvatnosti.
Basariček je pisao, da naglasimo, u vremenu
kudikamo manje i skromnije informacijsko-
tehničke i druge pomoći. Istini za volju, treba
spomenuti da je njegov suvremenik Antun pl.
Cuvaj, kraljevski savjetnik i zemaljski školski
nadzornik, sakupio opsežnu i vrlo važnu Gra-
đu za povijest školstva, sabranu u 11 knjiga,
ali to je ipak samo značajna građa bez dubljih
znanstvenih analiza i sveobuhvatnijih sinteza
(Pataki, 1938).

Basaričekov uspon u polju znanstveno-te-
orijske i nastavne pedagogije dobio je svoj pravi
zamah – nakon osmogodišnjeg učiteljskog
rada u osnovnoj školi – njegovim dolaskom
na Učiteljsku školu u Zagreb 9. rujna 1875. To
mu je omogućilo da lakše dođe u neposredni

doticaj i dublje slijedi misao aktualnog razvoja pedagogije i njezine praktične primjene na preparandijskoj razini. Preseljenjem u Zagreb on i dalje piše stručne članke, a sada pridodaje izradu početnica, udžbenika i priručnika za nastavu u školi. Teorijskim člancima i raspravama u časopisu „Napredak“ – vodećem strukovnom glasilu, kojem je i sam bio višegodišnji glavni urednik – sondira kod čitatelja razumijevanje i prihvaćanje svojih ideja i kasnijih opširnijih i cjelovitijih teorija.

U tome vremenu, kada se u Hrvatskoj učiteljski kadar novači od elementarno pismenih i struci nevičnih ljudi, on se zalaže za njihovo bolje i svestranije osposobljavanje, koje neće služiti, kako kaže, samo poučavanju čitanja i pisanja s crkvenim orguljaštvom – kako učitelja, tako i učiteljica! Poznate su njegove riječi s III. opće hrvatske učiteljske skupštine, kada je u raspravi istaknuo da „učitelj nikako ne smije biti tuđe potucalo, već uzgajatelj i prosvjetitelj svoga naroda“, budući „jedino strukovnjak može zadaću škole valjano proniknuti“ (Ogrizović, 1980, 166-167). Zato uz pedagogiju snažno zagovara suradnju i učenje filozofije, logike i psihologije na višim razinama obrazovanja pučkih učitelja. Tome razmišljanju će dati svoj vrlo značajan doprinos vlastitim pisanim radovima i organizatorskim djelovanjem među prosvjetnim radnicima.

Zreli pedagog Stjepan Basariček je produktivni herbartovac. Kada je 1877. godine u HPKZ-u objavio „Kratko izkustveno dušeslovje“, odlučno je, pa i hrabro, stao na stranu oca znanstvene pedagogije u Europi Johanna Friedricha Herbarta. U to je, naime, vrijeme još uvijek bio znatan broj onih pedagoga, pa i psihologa, kojima je bliža bila skolastička filozofija i polazišta tradicionalnog prilaza čovjeku „bez aktivnog sudjelovanja duše“, pa i njezina vanjskog (samo)promatranja (Basariček, 1878, 16, 255-256). Basariček je pritom polazio od Herbartova temeljnog načela

uvažavanja i primjene psihologijskih postavki u pedagogiji. Snažno ga se dojmio Herbartov racionalistički sustav i funkcija predodžbi u psihičkom životu čovjeka. Herbart, ipak primarno filozof, nasljednik glasovitog Immanuela Kanta na Sveučilištu u Göttingenu i Königsbergu, impostira pedagogiju kao normativnu znanost čija teorija polazi od teleoloških osnova, ali i novih, znanstveno-metodološki dobivenih rezultata istraživanja, iskazanih u svrhovitosti odgojne nastave. Po svemu tome je Herbart zapravo filozof, pedagog i psiholog.

Prožimanje njegova znanstveno-pedagoškog habitusa najbolje se očituje kroz četiri stupnja organizacije nastave: jasnoću, asocijaciju, sustav i metodu. Taj i takav pristup učenju, poučavanju i nastavi u odgoju i obrazovanju neki su u ono vrijeme toliko kanonski shvatili, razrađivali i usavršavali (herbartovci) da se to pretvorilo u svojevrzni formalizam u didaktici „stare škole“. A sasvim suprotno tome, za Herbarta ne postoji nastava koja bi samo obrazovala, a ne i (etično) odgajala. Stoga i nositelji „reformne pedagogije“, koji su se pedeset godina kasnije vrlo kritički odnosili prema Herbartu i njegovoj didaktici, nisu imali pravo napadati ga, jer ga nisu dovoljno duboko proučili ili nisu htjeli priznati suštinu i dubinu pojma „odgojnosti nastave“!

Upravo na etičnosti i odgojnosti nastave kod Herbarta, osobito njegovoj psihologiji, Basariček će graditi svoju teoriju „uzgojslovja“ u javnom i kršćanskom moralu. Pritom on ne zapostavlja druge „mnogostrane interese u nastavi“ prema kojima se trebaju prilagoditi organizacija, sadržaji i oblici rada. Dapače, na tome će on kasnije graditi svoje metodičke modele u nastavi (preuzevši opet „strukturiranje“ znanja i vještina od herbartovaca). Njegova je metodika svakako bila uspješna kompilacija tada aktualnih načina poučavanja, što je dobro došlo tadašnjim uči-

teljima, ali i za vlastita razmišljanja (i oponiranja) prema drugim pedagogima u Hrvatskoj s kojima je znao nerijetko stupiti u žustre javne rasprave. U tome je on bio vješt polemičar i borac za svoja polazišta i mišljenja (Ogrizović, 1980).

Na tome tragu napisao je Basariček za-pažene radove kao „rukovođ“ za izvođenje nastave, uz početnice i udžbenike, prijeko potrebne učiteljima. Glavno je, naime, kaže on u Predgovoru „Kratkog izkustvenog dušoslovja“, da metoda uvijek bude prilagođena duševnom razvitku djeteta. U tome onda i jest važnost doprinosa psihologije pedagogiji – onda i danas. Poznavati dijete, faze njegova razvojna i rasta nužne su pretpostavke za dobru (razvojnu) nastavu. Ako je nastava tako usmjerena, onda joj nitko ne smije prigovoriti, „a kamoli da joj se naruga“. U svakom slučaju – kako to ističe povjesničar pedagogije profesor Mihajlo Ogrizović – Basariček je uzorao prvu, široku i duboku brazdu u našoj pedagoškoj njivi, i srodnim joj znanostima, koja je dugo služila kao osnova na kojoj se razvijala hrvatska teorijska i praktična pedagoška misao (Ogrizović, 1980).

Utjecaj J. F. Herbart na Stjepana Basaričeka sasvim je prisutan u njegovu sveukupnom djelu. Na tragu Herbartova sustava znanosti o odgoju Basariček je napisao prvi hrvatski udžbenik psihologije: *Kratko izkustveno dušoslovje*, Naklada Hrvatskog pedagoškog-književnog zbora, Zagreb, 1877, 84 str. Ta nevelika knjiga strukturirana je u tri poglavlja koja obrađuju područje spoznaje, čuvstva i težnje. Kako je u Basaričekovo vrijeme bilo sasvim uobičajeno i poželjno, kod pisanja udžbenika za srednje i više škole, a čega se on sasvim držao, uvodno je elaborirao osnovni pojmovno-kategorijalni aparat, a zatim se opširnije zadržao kod uma, srca i težnje. Spomenimo da je već sljedeće godine (1878) izašlo preuređeno, ali ne i odveć prošireno izdanje

(94 str.). Vrijedi podsjetiti da Basariček, uz ostalo, u ovoj knjizi piše o: osjetilima i osjetu, zoru i predodžbi, asocijama, pamćenju, mašti, pojmu i sudu, razumu i govoru, svijesti, podsvijesti, uzorima i idealima, darovitosti, vrsti čuvstava, intelektualnim procesima učenja, afektima, nagonima, žudnji, sklonostima i nagnućima, strasti, volji i htijenju te drugim važnim pojmovima i sadržajima učenja iz psihologije. Čovjekovu „značaju“, tj. karakteru – kao ustaljenom svojstvu neke osobe – pridavao je osobitu važnost i razrađivao mogućnosti i ograničenja pedagoškog djelovanja u formiranju karaktera kroz odgojno djelovanje (Basariček, 1878).

Osim ovih prvih udžbenika iz psihologije u Hrvatskoj, napisao je Basariček još nekoliko zanimljivih i korisnih članaka iz ovoga područja, kao i polemičkih priloga u časopisima. Ipak se po svemu čini njegovim najznačajnijim pisanim djelom iz područja psihologije knjiga: *Psihologija na fiziološkoj podlozi*, Naklada HPKZ-a, Zagreb, 1911, 188 str. Ta publikacija ima potrebne sadržajne elemente teorijske studije iz područja psihologije kao znanstvene discipline u kojoj se obrađuju po poglavlji-ma: spoznaja, čuvstva, težnje, individualnost, izvanredna duševna stanja (psihičke bolesti). Koliko god bila dvostruko opširnija od prethodne dvije slične knjige, naravno i sadržajno obogaćena novijim spoznajama iz psihologije s početka dvadesetog stoljeća, ona je po mnogočemu ipak ostala (ponovljeni) udžbenik psihologije namijenjen izobrazbi učitelja. Ovom je knjigom Basariček definitivno uputio na potrebu shvaćanja i prihvaćanja moderne pedagogije temeljene na psihološkim osnovama, ali i one psihologije koja će još više uvažavati fiziološka tumačenja u ponašanju čovjeka (Škavić, 1923).

Pa zašto onda dušoslovje zauzima tako značajno i važno mjesto u Basaričekovoj pedagogiji? Kako piše Matešić (2020), Basa-

riček je već kod određenja termina i pojma „dušoslovje“ možda i odveć bio pod utjecajem „doslovnog prijevoda njemačkog izraza Seelenkunde“, iz čega onda izvodi glavne zadatke dušoslovja: (a) otkriti duševne pojave, (b) objasniti njihovu strukturu i međusobnu povezanost. Pri ovome je, čini se, važnije uočiti Basaričekovo upućivanje na krucijalno metodološko pitanje, a to je da se ove pojave mogu i trebaju istraživati i empirijski (iskustveno) i racionalno (umno), kao psihologijsko prilaznje izučavanju ovoga fenomena (Basariček, 1878). Većinu svojih pedagoških radova Basariček ionako najčešće prožima spoznajama filozofije, logike i psihologije, pri čemu dosljedno eksplicitno ističe njihovo značenje za odgoj, obrazovanje i nastavu.

Psihologija nas uči, kaže on, razlikovati posebnosti čudi, karaktera i načina mišljenja. Bez toga pedagogija i učitelj ne bi mogli udovoljiti svojoj temeljnoj zadaći da se odgoji i obrazuje individualitet i osobnost djeteta kao „etički i odgojni ideal“ (Franković, 1958). Oko ovih pitanja iskrsavale su, istina, mnogobrojne razlike i sporenja među filozofima, psiholozima i pedagozima onoga vremena, a osobito oko duše i duševnih moći kao što su pamćenje, mašta, čuvstva, razum, spoznaje i sl. Za neke duševne moći Herbart je već rekao da „sprječavaju objektivnu spoznaju“, što će zastupnici eksperimentalne psihologije (i pedagogije) onoga vremena već sasvim odbacivati kao zastarjelo i nedokazano motrište. Basariček – makar pod snažnim utjecajem Herbarta – u Predgovoru svoje „Pedagogije Uzgojoslovja“ donekle odstupa od herbartovaca i svoju pedagogiju oslanja više na psihologiju „slijedeći razvoj duševnog života genetskim redom iz psihologijskih spoznaja i pravila“ (Basariček, 1880). Naslovom svoje knjige „Psihologija na fiziološkoj osnovi“ on je zapravo samo slijedio svoje prve radove koji su upućivali na nužnost čvršćeg dijaloga i vezivanja za tumačenje i uva-

žavanje asocijativne i eksperimentalne psihologije s pedagoškim posljedicama na učenje.

Basariček je bio vješt i korektan polemičar u obrani svojih stavova i radova. To mu je pomagalo da neko svoje stručno izneseno mišljenje izdvojeno dublje iskaže, a neke proširi i životno oprimjeruje. Tako je u časopisu „Napredak“ iz 1878. godine, u nekoliko nastavaka vodio raspravu o svojoj knjizi „Kratko iskustveno dušoslovje“ s dr. J. Stadlerom, predavačem filozofije i fundamentalne teologije na KBF-u u Zagrebu. U dugoj seriji tzv. Odgovora g. dru. Stadleru, vrlo je uvjerljivo dokazivao potrebu šireg obrazovanja učitelja u preparandiji, ne samo iz pedagogije nego i psihologije, te nužnosti suradnje roditelja i učitelja u odgoju i obrazovanju djece. Te su polemike, kao svojevrstne rasprave, bile poučno štivo za čitanje i učenje.

Literatura

- Basariček, S., (1878). *Kratko iskustveno dušoslovje*. (Drugo znatno prerađeno izdanje). Zagreb: Naklada Hrvatskog pedagoškijsko-književnoga zbora.
- Basariček, S. (1878). Odgovor g. dru. Stadleru. *Napredak*, 15, 241-246; 16, 254-259; 17, 272-275; 19, 290-294.
- Basariček, S., (1880). *Pedagogija – Uzgojoslovje*. Zagreb: Naklada Hrvatskog pedagoškijsko-književnog zbora.
- Basariček, S., (1911). *Psihologija na fiziološkoj podlozi*. Zagreb: Naklada Hrvatskog pedagoškijsko-književnog zbora.
- Franković, D., ur. (1958). *Povijest pedagogije i školstva u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Matešić, K., (2020). Prvi udžbenici iz psihologije objavljeni u Hrvatskoj u 1870-ima. *Suvremena psihologija* 23 (2020), 2, 165-168.
- Nekić, S., (2008). *Stjepan Basariček – učitelj i pedagog (1848.-1918.)*. Zagreb: Hrvatski školski muzej. Katalozi izložba HŠM.

Ogrizović, M., (1980). *Likovi istaknutih pedagoga*. Zagreb: NIRO Školske novine, Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Pedagogijski leksikon, (1938). Ur. S. Pataki, M. Tkalčić, A. Defrančeski, J. Demarin. Zagreb: Minerva.

Škavić, J., (1923). Stjepan Basariček, osnivač naše pedagoške knjige. U: *Pedesetogodišnjica pedagoško-književnog zbora*: Zagreb: HPKZ.

Korespondencija: vprevisi@m.ffzg.hr

Primljeno: 2. 12. 2022.

Prihvaćeno: 5. 12. 2022.

Online: 12. 12. 2022.